

ARAP DİLİ FİİL KALIPLARINDA FONETİK DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER (İBDAL - İ'LAL – İDĞAM - KALB)

Mehmet Reşit ÖZBALIKÇI*

ÖZET

Arapçada sülasi ve rubai mezid fiillerin mazi, muzari ve masdarlarında ilk harflerin özelliğine göre ibdâl, î'lâl, idğâm ve kalb adı verilen bazı değişiklikler olur. Bu değişiklikler bazen kurallı bazen de kuralsız, bazen zorunlu bazen de isteğe bağlı bir şekilde gerçekleşir. Çoğunlukla ifti'âl (أَفْتَعَالُ), tefe'ul (تَفَعُّلُ) ve tefâ'ul (تَفَاعُلُ) kalıplarında görülen bu değişiklik kurallı olabildiği gibi bazen de kuralsız bir şekilde ortaya çıkar. Bazen bu değişiklikler hayiye (حَيِّي), 'ayiye (عَيِّي), hâle (خَالَ) gibi fiillerde de görülmektedir. Bütün bu değişimler Kur'ân, hadis ve Arap şürinden verilen örnekler ışığında incelenmiş ve bir arada sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mezid fiil, İbdal, İ'lâl, İdğam, Kalb

تغير صيغ الأفعال في اللغة العربية

الملخص

يُحصل في ماضي الأفعال المزيدة على الثلاثي والرباعي ومضارعها ومصدرها تغييرات تسمى إبدالاً أو إعلالاً أو إدغاماً أو قلباً حسب الحروف الأولى من الكلمة. وتقع هذه التغييرات أحياناً قياسيةً أو غير قياسيةً، وتكون ضروريةً أو غير ضروريةً. تظهر هذه التغييرات في باب "إفتعال" و"تفعّل" و"تفاعل" غالباً ويكون التغيير قياسيً أحياناً أو غير قياسيً أحياناً أخرى. كما نرى التغييرات قد وقعت في أفعالٍ أخرى مثل حَيِّي أو عَيِّي أو خَالَ. لقد درسنا كل هذه التغييرات في ظل أمثلة من القرآن الكريم والأحاديث الشريفة والأبيات الشعرية وقد مناهنا للقارئ العزيز بشكلٍ منظمٍ.

الكلمات المفتاحية: الفعل المزيد، الإبدال، الإعلال، الإدغام، القلب

Giriş

Arapçayı lafız ve mana cihetiyle zenginleştiren önemli hususlardan biri iştikak özelliğidir. Arapçanın bu iştikak özelliği Kur'ân'da çok daha anlamlı bir misyon edâ etmektedir. Çünkü iştikâk; bu kıyasî hususiyetin kuralları gözetilerek, aslî manayı korumakla beraber, bu asıl manadan şekil ve terki

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mehmet.ozbalicki@deu.edu.tr

yönüyle yeni bir mana elde etmek için, asıl siganın harf sayısına ekleme yaparak şeklinin değiştirilip yeni bir siyga elde etme ameliyesidir. Ayrıca fiillerin bablarının değişerek farklı anlamlar ifade etmesi, bunun da ötesinde bilinen babların Kur'ân-ı Kerim'de zaman zaman farklı kalıplarla tezahür etmesi dili zenginleştiren önemli hususlardan biridir. Kur'ân-ı Kerim de vermek istediği mesajı seçmiş olduğu kelimelerle vurgulamaktadır. Seçilmiş olan her kelimenin bir anlamı olduğu gibi bu kelimenin morfolojik yapısının dahi verilmek istenen mesaja katkısı söz konusudur. Kur'ân-ı Kerim vermek istediği mesajını bu özellikleri göz önünde bulundurarak takdim eder.¹

Bilindiği gibi Arap dilinde üçlü ve dördlü yalın (sülasî ve rubai mücerred) fiillerin harfleri üçlülerde üç, dördlülerde dört harftir. Bu harfler fiilin aslından olduğu harflerdir. Böyle yalın fiillerde zâid (ilave) harf bulunmaz.

Bunlardan yalın üçlülerin masterları genelde kuralsız (semaî)'dir. Ancak sözlüklerden bakılarak öğrenilir.

Yalın dördlülerin masterları ise kurallı (kıyasî)'dir. Öte yandan üçlü ve dördlü yalın (sülasî ve rubaî mücerred) fiillerin türemişleri (mezidât)'nin masterları da kurallıdır. Bunların mâzî muzâri, türevlerinde (muştakkât) ve türemişlerinde (mezidât)'ta yedi kısma (aksâm-ı seb'a) göre if'âl değişiklikleri çoğunlukla uygulanmaktadır.

Ancak ifti'âl (افتعال), tefe'ul (تَفَعَّل) ve tefâ'ul (تَفَاعَلَ) gibi babların başında yer alan ilk harflere göre kimisi zorunlu (vâcib), kimisi de câiz konumunda olmak üzere mâzî, muzâri ve masterlarında ve diğer türevlerinde adı geçen bablar için geçerli "İbdâl² ve kalb" denilen farklı değişiklikler yapılabilmektedir.

Çalışmanın mihreri, bu değişikliklerin değerlendirilmesidir.

¹ Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman, *el-Kitâb*, Thk. 'Abdusselam Muhammed Harun, Kâhire 1408/1988, I-V, IV, 347. İbn Uşfûr, *el-Mümtü'l-Kebîr fi't-tasrîf*, Mektebetü Lübnân 1996, I, 308. Süyûtî, *el-Müzbîr*, Dârü'l-Hadis, Kahire, 2010, I, 284. Kannûcî, *el-Bülğâ fi'Üsûli'l-Lügâ*, (tah. Nezîr Muhammed Mektebî), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988. s. 198. Ayrıca bkz. Eren Cüneyt, *Tefsîre Giriş, Külli Kaideler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 27.

² 'İbdâl; "Arapların âdetinden olan kelimedeki bir harfî, başka bir harfle değiştirmek suretiyle yeni bir kelime elde etme ameliyesidir. İbn Fâris, Ebü'l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibî fi Fıkbi'l-Lügati'l-Arabiyeti ve Mesâilihâ ve Sünenü'l-Arabi fi Kelâmihâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I. Baskı, s. 154

A- İFTİ'ÂL (افتعال) BABINDAKİ DEĞİŞİKLER

I- İfti'âl babının ilk yalın harfi (fâ'sı) sâd (ص), dâd (ض) tâ (ط) zâ (ظ) harflerinden biri olursa, İfti'âl babının te (ت)'sinin, tâ (ط) 'ya dönüştürülmesi zorunludur.

Meselâ: "صَبَرَ ، صَادَ ، ضَرَّ ، طَرَدَ ، صَفَى ، صَلَّى ، ضَجَعَ ، ظَلَمَ" gibi ilk yalın harfi (fâ'sı) adı geçen harflerden biri olan üçlü yalın fiiller ifti'âl babına nakledildikleri zaman şu şekli alırlar:

"إِصْتَبَرَ ، إِصْتَادَ ، إِضْتَرَّ ، إِطْرَدَ ، إِصْتَفَى ، إِصْتَلَى ، إِضْجَعَ ، إِظْلَمَ"

Kelimelerin bu şekildeki telaffuzu Arap fonetiğine uygun olmadığından ifti'âl babının te (ت)si, tâ (ط) ya dönüştürülerek şu şekli alırlar:

"إِصْطَبَرَ ، إِصْطَادَ ، إِضْطَرَّ ، إِطْرَدَ ، إِصْطَفَى ، إِصْطَلَى ، إِضْجَعَ ، إِظْلَمَ (اِظْلَمَ)"

Bu uygulamayı metin üzerinde incelemek gerekirse;

1- ((هُوَ الْجَوَادُ الَّذِي يُعْطِيكَ نَائِلَهُ عَفْوًا وَيُظْلِمُ أَحْيَانًا فَيُظْلِمُ))

"O, affederek sana bağış sunan asîl biridir... Bazı zülüm görür, o da zulme tahammül eder."³

Buradaki beyitte yer alan (يُظْلِمُ) kelimesinin yalın üçlüsü yukarıda gösterildiği gibi (يُظْلِمُ) şeklindedir. İfti'âl babına nakledilince (يُظْلِمُ) olur. Nahivciler bunu üç farklı şekilde değerlendirmişlerdir:

1- İfti'âl babının te (ت)sinin, tâ (ط)'ya dönüştürülmesiyle (يُظْلِمُ);

2-Zâ (ظ)'nın , tâ (ط)'ya çevrilmesiyle ortaya çıkan iki tâ (ط) ' dan birincisi ikincisine idğam edilerek birleştirilmiş ve şeddelenerek (اِظْلَمَ);

3- Tâ (ط) zâ (ظ)'ya dönüştürüldüğünde de (اِظْلَمَ) şekillerini almışlardır.

2- ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ فَصَلَّى الْفَجْرَ : "Sonra yatıp sabah namazı vakti girinceye kadar istirahat etti. Ardından sabah namazını kıldı"⁴ ifadesinde (اضْطَجَعَ) fiili

³ Şiir, Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. ? - 609 M./ ? -13 H.Ö.)'ya aittir. Şu şekildeki bir rivayeti de vardır: Bkz. el-Huraşî, el-Mâlikî, Muhammed b. Abdillâh b. Abdillâh *Halîl lil-Huraşî*, Beyrut trsz, I, 12. Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemaşerî, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Lübnan, II, 242; ez-Zubeydî, Ebu'l-Feyz, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Huseynî Mulakkab bi Murtezâ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevabiri'l-Kâmis*, yrsz., trsz., XXXIII, 35; Muhammed Abdul'azîz en-Neccâr, *Diyâu's-Sâlik ilâ Evdabi'l-Mesâlik*, Müessesetu'r-Risâle, 1422/2001, yrsz., IV, 402.

yer almaktadır. Bunun üçlüsü bilindiği gibi (ضَجَع) dir. Sonra bu üçlü, ifti'âl babına nakledilince (اَضْتَجَع) şeklini alır. Ses uyumu gerekçesiyle ifti'âl babının te (ت) si, tâ (ط)'ya dönüştürülünce de (اَضْطَجَع) şekline dönüşür.

3- ﴿إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَاءَتِيبُكُمْ مِنْهَا يَخَبِرُ أَوْ آتِيكُمْ بِسَهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ﴾ "Musa, ailesine: "Ben bir ateş gördüm; size oradan ya bir haber getireceğim yahut ısınasınız diye tutuşmuş bir odun getireceğim" demişti."⁵

Ayetteki (تَصْطَلُونَ) kelimesinin üçlü aslı (صَلَى) şeklindedir. Bu fiil, ifti'âl babına nakledilince (اِصْتَلَى) olur. Daha sonra ifti'âlin te (ت) si, tâ (ط)'ya dönüştürülerek fiil, (اِضْطَلَى) şeklini alır. Bunun muzârisi (يَضْطَلِي) şeklindedir. Ayette geçen (تَصْطَلُونَ) şekli ise aynı fiilin müzekker ikinci çoğul şahsı (muhatap cemi müzekkeri)'dir.

4- ﴿وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ "İbrahim bunu oğullarına vasiyet etti. Yakub da: "Oğullarım! Allah dini size seçti, siz de ancak O'na teslim olmuş olarak can verin" dedi."⁶

Ayette geçen (اِصْطَفَى) kelimesinin yalın üçlüsü (صَفَى) şeklindedir. İfti'âl babına nakledilince önce (اِصْتَفَى) olur. Ses uyumunu sağlamak için daha sonra ifti'âlin te (ت) si, tâ (ط)'ya dönüştürülerek (اِضْطَفَى) şeklini alır.

5- "وهكذا يَطْرُدُ هذا المعنى في سائر الأمور" Bu anlam, böylece diğer işlerde de geçerli olur."⁷

Bu ifadede ise (يَطْرُدُ) kelimesinin yalın üçlüsü (طَرَدَ) dir. İfti'âl babına nakledilince önce (اِطْرَدَ) olur. Ses uyumunu sağlamak için daha sonra ifti'âlin te (ت) si, tâ (ط)'ya dönüştürülerek (اِطْرَدَ) şeklini alır.

6- ﴿وَمَنْ كَفَرَ فَأَمَتُّهُ قَلِيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ "Kim inkâr ederse onu az bir süre saydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim. Ne kötü varılacak yerdir orası!"⁸

Bu âyette filimizin yalın üçlüsü (ضَرَّ) dir. İfti'âl babına nakledildiğinde (اِضْتَرَّ) olmuş; sonunda ses uyumu nedeniyle ifti'âlin te (ت) si, tâ (ط)'ya

4 Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Abdî'l-Ganî' b. Muhammed Hayyât, *Mâ Yecibu en Ya'rifehâ'l-Müslimu 'an Dîmihî*, er-Riyasetu'l-Amme li İdâreti'l-Buhusi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-da'veti ve'l-irşad, trsz. yrsz, I, 127.

5 en-Neml, 27/7

6 el-Bakara, 2/132

7 el-Gâmîdî, Sa'îd b. Nâsır, *Hakîkatu'l-Bide'i ve Abkâmuhâ*, Mektebet'ur-Ruşd, Riyâd trsz, I, 349.

8 el-Bakara, 2/126

dönüştürülerek (اضْطَرَّ) şeklini almıştır. Bu fiilin muzârisi (يَضْطَرُّ) dur. Âyette geçen (اضْطَرَّ) sığası müzâri birinci şahsı (nefsi mütekellim vahde) dir.

7- ﴿وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا﴾: İbrahimdan çıkınca avlanabilirsiniz.”⁹

Bu âyetteki (اصْطَادُوا) fiili ifti‘âl babından çoğul emir kipinde olup yalın üçlüsü (صَادَ) dir. Sonra bu üçlü, ifti‘âl babına nakledilince (اصْتَادَ) olmuş: ses uyumu gerekçesiyle ifti‘âlin te (ت) si, tâ (ط)’ya dönüştürülerek (اصْطَادَ) halini alır. (اصْطَادَ) fiilinin emri (اصْطَدَّ) şeklinde olup âyette yer alan (اصْطَادُوا), bu fiilin müzekker çoğul şeklindedir.

8- وَلَوْ اصْطَادَ السَّكْرَانُ أَوْ دَبِحَ لَمْ يُؤْكَلْ صَيْدُهُ وَلَا ذَبِيحَتُهُ. Sarhoş avlasa veya boğazlasa avladığı ve boğazladığı yenmez.¹⁰

Bu ifadede yer alan (اصْطَادَ) fiilinin izahı da yukarıdaki gibidir. Ancak bu fiil, âyette yer aldığı gibi aynı fiilin mâzi üçüncü şahıs müzekker tekil şeklindedir.

Bir başka örnekte de aynı durum söz konusudur: قِيلَ: كَانُوا يَصْطَادُونَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ، وَقِيلَ: كَانُوا قَدْ اصْطَادُوا يَوْمًا وَاحِدًا. Denildi ki: Yedi gün avlanıyorlardı; bir başka deyişe göre ise bir gün avlandılar.¹¹

Bu ifadede yer alan mâzisi (اصْطَادُوا) ve muzarisi (يَصْطَادُونَ) olan fiiller yukarıda geçen fiilin müzekker çoğul üçüncü şahıslarıdır. Bunlardaki değişiklikler yukarıda açıklanmıştır.

9- ﴿وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ﴾: “Öyleyse Ona ibadette sabırlı ol”.¹²

Bu âyetteki (اصْطَبِرْ) fiili ifti‘âl babından emir kipidir. Bu fiilin yalın üçlüsü (صَبَرَ) şeklindedir. Sonra bu üçlü ifti‘âl babına nakledilince (اصْتَبَرَ) şeklini almış; daha sonra da ses uyumu gerekçesiyle ifti‘âl babının te (ت) si, tâ (ط)’ya kalbedilerek (اصْطَبَرَ) şekline dönüştürülmüştür. Âyette geçen (اصْطَبِرْ) bu mâzî fiilin emir kipinin müzekker tekil şeklindedir.¹³

⁹ el-Mâide, 5/2

¹⁰ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddîn, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubu’l-Misriyye, Kahire 1963, VI, 73.

¹¹ et-Temîmî, Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm, Ganîm b. ‘Abbâs b. Ganîm, Dâr’ul-Vatan, 1418/1997, II, 226.

¹² Meryem, 19/65

¹³ Burada ifti‘âl babının te (ت) si, tâ (ط)’ya kalbedilerek (اصْطَبِرْ) şekline dönüştürülmesi neticesinde oluşan mana zenginliği de söz konusudur. Zira ince sesli (ت) harfinin kalın sesli (ط) harfine iklabı ayette ibadet için talep edilen sabrı fonetik vurgu ile daha farklı bir hale taşıdığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira İslâm’ın ibadete yüklediği anlam mücerret şeaîr değil, her bir anı için ciddi bir emek isteyen ameliyedir. Bu da sıradan bir sabrın ötesinde sabır

II- İfti‘âl babının ilk yalın harfi (fâ’sı) dâl (د), zâl(ذ) ze (ز) harflerinden birisi olursa, İfti‘âl babının te (ت)sinin, dâl (د)‘a dönüştürülmesi zorunludur.

"دَعَا ، دَكَرَ ، زَجَرَ" Bu fiiller dâl, zâl ve ze ile başlayan yalın üçlü fiillerdir. Bunlar ifti‘âl babına nakledilince "إِذْتَكَّرَ ، إِذْتَجَرَ" şeklini alırlar. Ses uyumu nedeniyle ifti‘âlin te (ت) si, dâl (د)‘a dönüştürülerek:

إِذْتَدَكَرَ ، إِذْتَجَرَ ، إِذْتَدَكَرَ ، şekillerini alırlar.

Şimdi fiildeki bu dönüşümü orijinal metinler üzerinde görmek ve incelemek yerinde olacaktır.

1- ﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ﴾: *Bu (ortak koşan)lardan önce Nuh milleti de yalanlamış, kulumuza yalanlayarak: "delidir" demişlerdi, yolu kesilmişti.*¹⁴

Burada (أُذْجِرَ) fiili, ifti‘âl babının mâzi mechûlüdür. Bunun ma'lûmu (أُذْجِرَ) şeklindedir. Yukarıda gösterildiği gibi bu fiilin yalın üçlüsü (زَجَرَ) olup ifti‘âl babına nakledilmesiyle (إِذْتَجَرَ) halini almıştır. Ses uyumu amacıyla ifti‘âl babının te (ت)sinin, dâl (د)‘a dönüştürülmesiyle (إِذْتَجَرَ) dönüşmüştür. Âyette geçen (أُذْجِرَ) ise bunun mechûlüdür.

2- ﴿وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنْتَكُمُ بَتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ﴾: *(Zindandaki) iki kişiden kurtulmuş olan, uzun bir zaman sonra (Yusuflu) hatırlayarak dedi ki: Ben size onun yorumunu haber veririm, beni hemen (zindana) gönderin.*¹⁵

Bu âyette yer alan (ادَّكَرَ) kelimesinin yalın üçlüsü yukarıda gösterildiği gibi (دَكَرَ) dir. İfti‘âl babına nakledilince (إِذْتَدَكَرَ) olur. Ses uyumu nedeniyle ifti‘âl babının te (ت)sinin, dâl (د)‘a dönüştürülmesiyle (إِذْتَدَكَرَ) şeklini alır. Nahivciler bunu iki farklı şekilde değerlendirmişlerdir: Zâl (ذ) , dâl (د)‘a çevrilerek iki dal (د) ortaya çıkınca idğam kurallarına göre bu iki dâl (د)‘den birincisi ikincisine idğam edilerek birleştirilmiş, üzerine şedde konularak (ادَّكَرَ) şeklini almıştır. Bu uygulama, âyette yer alan şekildir. İkinci şekil ise dâl (د), zâl (ذ)‘a çevrilerek iki zâl (ذ) ortaya gelince idğam kurallarına göre bu iki zâl (ذ)‘den birincisi ikincisine idğam edilerek birleştirilmiş ve üzerine şedde konularak (ادَّكَرَ) şeklini almıştır.

Aynı fiille ilgili diğer bir örnek şöyledir:

talebi gerektirir. Bkz. Eren, Cüneyt, *Kur‘ân Metninin Dil ve Üslûb Özellikleri*, Rağbet Yayınları, 2014, s. 20.

¹⁴ el-Kamer, 54/9.

¹⁵ Yûsuf, 12/45

﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾: *Andolsun biz Kur'an'ı, öğüt almak için kolaylaştırdık. O halde düşünüp ibret alan yok mu?*¹⁶

Bu âyette yer alan (مُدَكِّرٍ) örneği, yukarıdaki âyette değişimi izah edilen (ادَّكَّرَ) fiilinin ismi fâili/etken ortacıdır.

3- ﴿لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَاللَّهُ مَا يَدْعُونَ﴾: *Orada onlar için her çeşit meyve vardır. Bütün arzularını yerine getirilir.*¹⁷

Âyette geçen (يَدْعُونَ) kelimesiyle aşağıdaki hadiste yer alan (ادَّعَى) kelimelerinin yalnız üçlülere (دَعَا)'dır. İfti'âl babına nakledildiklerinde önce (ادَّعَى) şeklini alırlar. Daha sonra ses uyumu nedeniyle ifti'âl babının te (ت)'si, dâl (د)' a dönüştürülerek ortaya çıkan dal (د) harfiyle kelimenin aslından olan dal (د) harfi yan yana gelir. İdğam kaidesine göre bu iki dâl (د) harfi idğam kuralı gereği şeddelenerek (ادَّعَى) şeklini alır. Âyette yer alan (يَدْعُونَ) kelimesi aynı fiilin müzâri cem'i müzekker gâip/geniş zaman 3. çoğul şahsın eril şeklidir.

Aynı örneği Hadis-i Şerif üzerinde de görelim:

﴿مَنْ ادَّعَى إِلَىٰ غَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ فَاجْتَنَّهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ﴾: *Kim bildiği halde kendisini babasından başkasına nispet ederse, Cennet ona haramdır.*¹⁸

Hadiste yer alan aynı fiil, müfret müzekker mâzi (geçmiş zaman tekil şahsın eril) şeklidir.

III- İfti'âl babının ilk yalnız harfi (fâ'sı) vav (و), yâ (ي) veya se (ث) olursa, bu harfler te(ت)'ye dönüşür. Bu te (ت), ifti'âlin te (ت)'si ile idğam edilerek birleştirilip şeddelenir.

Üçlü yalnız/sülasi mücerretten ilk harfi vav olan (وَصَلَّ) fiili ifti'âl babına nakledilince (اُتَّصَلَ) olur. Üçlü yalnız fiilin ilk harfi olan vav(و) tâ (ت) ya çevrilir. İki te yan yana gelince idğam kuralı gereği bu fiil, (اُتَّصَلَ) şeklini alır. İlk harfi vav(و) olan bir başka örnek de (وَسَقَّ) dir. Bu fiil ifti'âl babına nakledilince (اُتَّسَقَّ) olur. Üçlü yalnız fiilin ilk harfi olan vav(و) te (ت) ye çevrilir. Bu fiil de (وَصَلَّ) de olduğu gibi (اُتَّسَقَّ) şeklini alır. Üçüncü örnekte ise vav(و) ile başlayan (وَفَى) fiili önce (اُوتَّعَى) sonra (اُتَّعَى) şeklini almıştır.

Se(ث) ile başlayan (تَعَرَّ) fiili ifti'âl babına nakledilince (اُتَّتَعَرَ) olur. Burada yalnız üçlünün ilk harfi olan se (ث) te(ت) 'ye dönüştürülerek fiil (اُتَّتَعَرَ) şeklini alır.

¹⁶ el-Kamer, 54/40

¹⁷ Yâsîn, 36/57

¹⁸ el-Buhâri, *es-Sabîb*, Megâzi, 56 /V, 103.

Yâ(ي) ile başlayan (يَسْرَ) fiili de önce (اَيْتَسَرَ) sonra (اَتَسَرَ) şeklini almaktadır.

Bu uygulamayı orijinal metinler üzerinde görüp incelemek yerinde olacaktır.

1- اَيْتَسَرَ الْقَوْمُ الْجَزُورَ .: *Topluluk kurbanlık deveyi kolayca elde ettiler.*¹⁹

İbaresinde geçen fiilin yalın üçlüsü (يَسْرَ) fiilidir. Bu fiil önce (اَيْتَسَرَ) sonra da(اَتَسَرَ) şeklini almıştır.

2- "وَإِذَا تَحَدَّثَ اتَّصَلَ بِمَا فَيَضْرِبُ بِبَاطِنِ رَاخِيهِ الْيَمْنَى بَاطِنِ إِبْهَامِهِ الْيُسْرَى." *"Rasûlullah (s.a.v) konuştuğu zaman avuçlarını birleştirir ve sağ elinin avucunun içi ile sol başparmağının içine vururdu"*²⁰

Hadisinde yer alan(اتَّصَلَ) fiilin yalın üçlüsü yukarıda açıklandığı gibi (وَصَلَ) dir. Orada açıklandığı şekilde önce (اوْتَصَلَ) daha sonra da (اتَّصَلَ) olmuştur.

3- ﴿فَلَا أَقْسِمُ بِالشَّفَقِ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ﴾ *"Hayır! Şafağa, Geceye ve onda basan karanlığa, Dolunay olmuş aya yemin ederim ki, siz elbette balden hale geçeceksiniz."*²¹

Bu âyette yer alan(اتَّسَقَ) fiilin yalın üçlüsü yukarıda açıklandığı gibi (وَسَقَ) olup önce (اوْتَسَقَ) daha sonra da (اتَّسَقَ) şeklini almıştır.

4- ﴿بَلَىٰ مَنْ أَوْقَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾ *"Hayır! (Gerçek onların dediği gibi değil.) Her kim sözünü yerine getirir ve kötülükten sakınırsa, bilsin ki Allah sakınanları sever."*²²

Âyetinde yer alan(اتَّقَى) fiili ile bu fiilin ismi fâili (etken ortacı) olan (الْمُتَّقِينَ)'nin yalın üçlüsü (وَقَى) şeklindedir. Yukarıda açıklandığı şekilde önce (اوْتَقَى) daha sonra da (اتَّقَى) şeklini almıştır.

5- "إِنِّعَرَ الصَّبِيُّ: سَقَطَتْ أَسْنَانُهُ وَأَخْلَفَ عَيْرَهَا" *"Çocuğun dişleri döküldü. Yerine diğer (yeni) dişleri geçti."*²³ ifadesinde yer alan(انِّعَرَ) fiilin yalın üçlüsü (نَعَرَ) dir. Yukarıda açıklandığı şekilde önce (انْتَعَرَ), daha sonra da (انِّعَرَ) şeklini almıştır.

19 İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hâmid 'Abdu'l-Kâdir ve Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mu'cemu'l-Lügati'l-'Arabiyeti bi'l-Kâhire, Dâru'd-Da've, y. y, II, 1064.

20 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, Tahkik: Hamdi b. Abdulmecid, Mektebetu'l-ulûm ve'l-hikem, Musul, 1404/1983, XXII, 156.

21 el-İnşikâk, 84/16-19

22 Âli İmrân, 3/76

23 et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an*, yrsz. 1402/1982, VII, 545,

IV- İfti'âl babının yalın üçlüsünün ilk harfi (fâ'sı) se (ث) olursa, İfti'âlin te (ت)'si, se (ث)'ye kalbedilerek iki se(ث) birbirine idğam edilerek birleştirilir.

Sülasi müzered (تَأْر) fiili İfti'âl babına nakledildiğinde önce (أْتَأْر) şeklini alır. Daha sonra İfti'âl babının te (ت)'si se (ث)'ye dönüşerek (أْتَأْر) şeklini alır.

Bu uygulamayı bir örnek üzerinde görüp incelemek yerinde olacaktır.

(أْتَأْر) : *Falanca Falançadan öcünü aldı.*²⁴ cümlesinde geçen (أْتَأْر) kelimesinin aslı (أْتَأْر) şeklindedir. Yukarıdaki açıklama doğrultusunda (أْتَأْر) şeklini almıştır.

B- TEFE'UL, TEFÂ'UL VE TEFE'LÜL BABLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

Tefe'ul babındaki fiillerin yalın üçlüsünün ilk harfi (fâ'sı) se (ث), dâl (د), zâl (ذ) , ze (ز) , sâd (ص), dâd (ض) , tâ (ط) , zâ (ظ) harflerinden biri olursa, bu babın te (ت)'sının sayılan bu harflere dönüştürülmesi (ibdâli) caiz ve mümkün görülmektedir.²⁵

I-Tefe'ul babındaki "تَطَّرَبَ، تَصَّرَعَ، تَصَبَّرَ، تَزَيَّنَ، تَذَكَّرَ، تَدَنَّزَ" fiilleri buldukları şekilde, aşağıda ardarda gelen üç örnekte hiç bir değişiklik yapılmadan kullanılmışlardır:

Bu uygulamayı orijinal metinler üzerinde görüp incelemek yerinde olacaktır:

1- ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَاكُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَاثُوا لِرَبِّكُمْ وَمَا يَنْصَرِعُونَ﴾ : *Andolsun, biz onları sıkıntıya düşürdük de yine Rablerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlar.*²⁶

2- ﴿وَمَا كَانَ حِوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ﴾ : *Milletinin cevabı sadece, "Onları kasabanızdan çıkarın, güya onlar temiz kalmaya uğraşan insanlarmış" demek oldu.*²⁷

²⁴ Nişvân b. Sa'îd el-Himyeyî el-Yemenî, *Şemsu'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arab mine'l-Kelâm*, Beyrut, 1999/1420, II, 922.

²⁵ Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi, *el-Kitâbu thk. Abdüsselam Muhammed Harun: Dâr'ul-Cil*, Beyrut. trsz IV, 478.

²⁶ el-Mü'minûn, 23/76

²⁷ el-A'râf,7/82

3- ﴿فَلَوْلَا إِذْ حَاءَهُمْ بِأَسْنَا تَصْرَعُوا وَلَكِنْ فَسَتْ فُلُوْبُهُمْ﴾: *Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı.*²⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi bu üç âyette değişiklik yapılmadan âyetlerin birinci ve ikincisinde yer alan muzârî üçüncü çoğul şahıs normal olarak (يَتَصْرَعُونَ) ve (يَتَطَهَّرُونَ) şeklinde; üçüncü âyetteki de mâzî üçüncü çoğul şahıs (تَصْرَعُوا) şeklinde kullanılmıştır.

Başlangıçta söz konusu edildiği gibi te(ت) ‘nin kendisinden sonraki harflere dönüştürülmüş şekli de kullanılmaktadır.

Bu durumda başta aynı cinsten iki harf meydana gelmiş olur. İdgam kaidesine göre idgam edilerek birleştirilir. Ancak Arapçada sessiz harfle başlamak mümkün olmadığı için bu fiillerin başlarına kesreli bir hemze getirilir. Böylece fiillerin aşağıda görüldüğü üzere ikinci kullanım şekli ortaya çıkar:

اطَّيَّرَ ، اِطَّيَّرَ ، اِصْبَرَ ، اِصْبَرَ ، اِزَّيَّنَ ، اِزَّيَّنَ ، اِدَّكَرَ ، اِدَّكَرَ ، اِدَّتَرَ ، اِصْعَدَ ، اِصْعَدَ ، اِصْدَقَ ، اِطَّهَّرَ ، اِصْرَعَ

Bu uygulamayı orijinal metinler üzerinde görüp incelemek yerinde olacaktır:

1- ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ﴾: “*Biz hangi kente (ülkeye) bir peygamber gönderdikse, ora halkını, yalvarıp yakarsınlar diye, darlık ve sıkıntıya uğratmışızdır.*”²⁹

2- ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ حُبًّا فَاطَّهَّرُوا﴾: “*Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın.*”³⁰

Bu âyette yer alan (اطَّهَّرُوا) fiilin yalın üçlüsü (طَهَّرَ) dir. Yukarıda açıklandığı şekilde önce (تَطَهَّرَ) daha sonra da tefe“ul babının te(ت) si ilk harf olan tâ(ط)’ya dönüştürülünce idgam kaidesi gereği birleştirilerek şeddelenir. Ancak Arapçada sessiz harfle başlamak mümkün olmadığı için bu fiilin başına kesreli bir hemze getirilerek (اطَّهَّرَ) şeklini alır. Âyette geçen fiil, bu fiilin emir kipinin müzekker çoğuludur.

﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾: “*Ona ancak temizlenenler dokunabilir.*”³¹

Bu âyette (الْمُطَهَّرُونَ) kelimesi yukarıda açıklanan (اطَّهَّرَ) fiilinin ism-i fâilinin/etken ortacının eril çoğuludur. Görüldüğü üzere ikinci kullanım şeklinin bir ism-i fâilidir.

²⁸ el-Enam, 6/43

²⁹ el-Araf, 8/94

³⁰ el-Mâide, 5/6

³¹ el-Vâkıa, 56/79

3- ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾³²: ‘Onlardan kimi de, Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâliblerden olacağız! diye Allah'a and içti.’³² ayetinde yer alan (نَصَّدَّقُ) fiilinin yalın üçlüsü yukarıda açıklandığı gibi (صَدَّقَ) fiilidir. Bu fiil önce (نَصَّدَّقُ) daha sonra da tefe“ul babının te (ت)‘si ilk harf olan sâd (ص) harfine dönüştürülünce aynı cinsten iki harf yan yana idgam kaidesi gereği bunlar birleştirilerek şeddelenir. Ancak Arapça’da sessiz harfle başlamak mümkün olmadığından bu fiilin başına kesreli bir hemze getirilerek (نَصَّدَّقُ)şeklini alır. Âyette geçen fiil, bu fiilin muzarisi olup birinci şahsın çoğuludur. Ayrıca sonuna pekiştirmek için şeddeli tekid nûnu bitişmiştir.

4- ﴿وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَّ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ﴾³³ : ‘Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! Demesinden önce, size verdiğimiz rızaktan harcıyım.’³³ ayetinde yer alan (أَصَّدَّقُ) fiilinin yalın üçlüsü yukarıda açıklandığı gibi (صَدَّقَ) fiilidir. Bu fiil önce (نَصَّدَّقُ) daha sonra da tefe“ul babının te (ت) si ilk harf olan sâd (ص) harfine dönüştürülünce başına kesreli bir hemze getirilerek (أَصَّدَّقُ) şeklini almıştır. Âyette geçen şekil, bu fiilin muzarisi olup birinci tekil şahıstır.

5- ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِإِسْلَامٍ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا﴾³⁴ : ‘Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkarıyormuşçasına daraltır, sıkar.’³⁴ ayetinde yer alan (يَصْعَدُ) fiilinin yalın üçlüsü yukarıda açıklandığı gibi (صعد) fiilidir. Bu fiil önce (نَصْعَدُ) daha sonra da başına kesreli bir hemze getirilerek (أَصْعَدُ) şeklini alır. Âyette geçen fiil, bu fiilin muzarisi olup üçüncü tekil şahıstır.

6- ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. قُمْ فَأَنْذِرْ﴾³⁵: ‘Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar’³⁵.

Bu âyette yer alan (الْمُدَّثِّرُ) örneği, (ادَّثِرْ) fiilinin ismi fâili/etken ortacıdır. (ادَّثِرْ) fiilinin yalın üçlüsü (دَثِّرْ) dir. Fiil önce (تَدَثِّرْ) daha sonra da tefe“ul babının te (ت) si ilk harf olan dâl (د) harfine dönüştürülünce idgam kaidesi gereği birleştirilerek şeddelenir. Ancak bu fiilin başına kesreli bir hemze getirilerek (ادَّثِرْ) şeklini alır.

7- ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا﴾³⁶: ‘Biz, onların akıllarını başlarına toplamaları için bu Kur’an’da (çeşitli ikaz ve ihtarları) türlü şekillerde tekrar ettik’³⁶ ayetinde yer

³² et-Tevbe, 9/75

³³ el-Münafıkûn, 63/10

³⁴ el-Enâm, 6/125

³⁵ el-Müddessir, 74/ 1-2; Ahmed Muhtâr Abdu'l-Hamîd Omer, *Mu'cemu'l-Liğati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*, yrsz.,1449/2008, I, 723.

alan (لِيَدَّكَّرُوا) filinin yalın üçlüsü (دَكَرَ)'dir. Fiil önce (تَدَكَّرَ), daha sonra da tefe“ul babının te (ت) si ilk harf olan zel (ذ) harfine dönüştürülünce aynı cinsten iki harf bir araya geldiğinden idgam kaidesi gereği bunlar birleştirilerek şeddelenir. Ancak Arapçada sessiz harfle başlamak mümkün olmadığı için bu fiilin başına kesreli bir hemze getirilerek (ادَّكَّرَ) şeklini alır.

Âyette geçen şekil, bu fiilin muzarisi olup üçüncü çoğul şahıstır. Ayrıca başına lam-ı ta'lîl (neden bildiren lâm) geldiğinden sonundan nûn, nasb alâmeti olarak düşmüştür. Zira bu fiil, eFâl-i hamseden (beş fiilden) biridir.

Aynı fiille ve farklı bir fiille ilgili diğer bir örnek şöyledir:

8- ﴿وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكِّي. أَوْ يَدْكُرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى﴾: “Belki o temizlenecek, Yabut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek.”³⁷ ayetinde yer alan ikinci fiilin (يَدْكُرُ) açıklaması aynen yukarıdaki gibidir. Birinci (يَزَّكِّي) filinin yalın üçlüsü (زَكَّى)'dir. Fiil önce (تَزَكَّى), daha sonra da tefe“ul babının te (ت) si ilk harf olan ze (ز) harfine dönüştürülünce aynı cinsten iki harf idgam kaidesi gereği birleştirilerek şeddelenir. Ancak Arapçada sessiz harfle başlamak mümkün olmadığı için bu fiilin başına kesreli bir hemze getirilerek (ازَّكَّى) şeklini alır. Âyette geçen şekil, bu fiilin muzarisi olup üçüncü tekil şahıstır.

9- ﴿حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ﴾: “Nihayet yeryüzü zîynetini takınıp, (rengârenk) süslendiği... gün...”³⁸ ayetinde yer alan (ازَّيَّنَتْ) filinin yalın üçlüsü (زَيَّنَ)'dir. Fiil önce (تَزَيَّنَ), daha sonra da tefe“ul babının te (ت) si ilk harf olan ze (ز) harfine dönüştürülünce aynı cinsten iki harf idgam kaidesi gereği birleştirilerek şeddelenir. Ancak Arapçada sessiz harfle başlamak mümkün olmadığı için bu fiilin başına kesreli bir hemze getirilerek (ازَّيَّنَ) şeklini alır. Âyette geçen şekil, bu mâzi fiilin üçüncü tekil müennes şahsıdır.

10- ﴿الَّذِينَ يُلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ﴾: “Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir.”³⁹

Bu âyette yer alan (الْمُطَّوِّعِينَ) örneği, (اطَّوَّعَ) fiilinin ismi fâili/etken ortacının nasb halinde bulunan çoğuludur. (طَّوَّعَ) filinin yalın üçlüsü (طَّاعَ) dır. Yukarıda da açıklandığı şekilde önce (تَطَّوَّعَ) daha sonra da tefe“ul babının te (ت) si ilk harf olan tâ (ط) harfine dönüştürülünce aynı cinsten iki harf idgam kaidesi

³⁶ el-İsrâ, 17/41

³⁷ Abese, 80/ 2-3

³⁸ Yûnus, 10/24

³⁹ et-Tevbe, 9/79

gereği birleştirilerek şeddelenir. Ancak Arapçada sessiz harfle başlamak mümkün olmadığı için bu fiilin başına kesreli bir hemze getirilerek (اطَّوعَ) şeklini alır. Muzarişi (يَطَّوعُ) şeklindedir. İsmi fâili (المَطَّوعُ) tarzındadır. Çoğulu da bilindiği üzere (المَطَّوعُونَ) şeklini alır. Bu ise cümledeki fiilin mefûlün bih sarihi (düz tümleci) olduğundan (المَطَّوعِينَ) kelimesi ye (ي) ile mansup olmuştur.

II- Tefâ'ul babındaki fiillerin üçlü yalın fiilinin ilk harfi (fâ'sı) se (ث), dâl (د) , zel (ذ) , ze (ز) , sâd (ص), dâd (ض) , tâ (ط) , zâ (ظ) harflerinden biri olursa, bu babın te (ت)'sinin sayılan bu harflere dönüştürülmesi (ibdâli) söz konusudur.

(تَدَارَى ، تَدَارَكَ ، تَنَاقَلَ) fiillerinin normal şekli bunlardır. Ancak daha az yaygın olarak bir ikinci kullanım tarzları daha vardır. Buna göre bu fiillerin başlarındaki te (ت) harfi kendisinden sonra gelen harfe dönüştürülmektedir. Bu durumda, başta, aynı cinsten iki harf bir arada geldiğinden idgam kaidesine göre birleştirilip şeddelenirler. Arapçada sessiz harfle başlamak mümkün olmadığı için bu fiillerin başlarına kesreli bir hemze getirilir. Böylece fiillerin aşağıda görüldüğü gibi ikinci kullanım şekli ortaya çıkmış olur: " إِدَارَى ، إِدَارَكَ ، إِتَنَاقَلَ "

Bu uygulamayı örnek metinler üzerinde incelemek gerekirse;

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنَاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ 1-﴾
 "Ey inananlar! Size ne oldu ki, بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْأَخِرَةِ فَمَا مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْأَخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ" "Allah yolunda, savaşa çıkın" dendiği zaman yere çöküp kaldınız? Oysa dünya hayatının geçimi ahirete göre pek az bir şeydir."⁴⁰ ayetinde yer alan (أَنَاقَلْتُمْ) fiilinin normal şekli (تَنَاقَلْتُمْ) tarzındaydı. Yukarıda açıklandığı şekilde baştaki te(ت) harfi, fiilin yalın üçlünün birinci harfi olan se(ث)'ye dönüştürülünce (ئِنَاقَلْتُمْ) şeklini almış, daha sonra da idgam kuralı gereği iki se(ث) birleştirilerek şeddelenmiş, son olarak da(أَنَاقَلْتُمْ) şeklini almıştır.

﴿كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتٌ لِعَنْتِ أَخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ 2-﴾
 "Her ümmet girdiğiçe yoldaşlarına lânet edecekler. Hepsi birbirini ardından orada (cebennemde) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, "Ey Rabbimiz! Bizî işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha fazla azap ver!" diyecekler."⁴¹ ayetinde yer alan (ادَّارَكُوا) fiilinin normal şekli (تَدَارَكُوا) tarzındaydı. Yukarıda açıklandığı şekilde baştaki te(ت) harfi, fiilin yalın üçlünün birinci harfi olan dâl(د) harfine dönüştürülünce (ادَّارَكُوا) şeklini almış, daha sonra da idgam kuralı gereği iki dâl(د) birleştirilerek şeddelenmiş son olarak da âyette geçen(ادَّارَكُوا) şeklini almıştır. Bir başka âyette aynı fiil şöyle geçer:

⁴⁰ et-Tevbe, 9/38

⁴¹ el-Arâf, 7/38

﴿بَلْ أَدَارِكْ عَلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ﴾: ‘Hayır; onların ahiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır. Dabası, bu hususta şüphe içindedirler. Bunun da ötesinde, onlar ahiretten yana kördürler.’⁴²

Bir önceki âyette olduğu gibi bu âyette de yer alan (أَدَارِكْ) filinin normal şekli (تَدَارِكْ) tarzındaydı. Dolayısıyla aynı şeyler burada da geçerlidir.

3- ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادْرَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ خُرَجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾: “Siz bir kimseyi öldürmüş ve bunu birbirinize atmıştınız; oysa Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktır.”⁴³ ayetinde yer alan (أَدْرَأْتُمْ) filinin normal şekli (تَدْرَأْتُمْ) tarzındaydı. Burada da durum aynıdır.⁴⁴

C- BAZI FİİLLERDEKİ KURAL DIŞI DEĞİŞİKLİKLER

Aşağıda sırasıyla ele alındığı gibi Arapça ifadesiyle şâz diyebileceğimiz Türkçe’de de istisna ve kurlsız diye ifadesini bulan hususlar teker teker ele alınarak incelenecektir.

I-İfti‘âl Babındaki Kurlsız Bazı Değişiklikler

Konuyla ilgili olarak orijinal metinlerde karşılaştığımız bazı örnekleri burada vermek yerinde olacaktır.

1- ﴿مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ﴾: Onlar, birbirleriyle çekışip dururken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar.⁴⁵

Bu âyette geçen (يَخِصِّمُونَ) fiilinin aslı (يَخْتَصِمُونَ) şeklindedir.⁴⁶ Bu kullanım bir kurala dayalı olmadığından bunlara Arap dilinde şâz adı verilir. Bunlar üzerine kural inşa etmek Basralı nahivcilerin sisteminde yoktur.

Bu fiilin kıraatlere göre farklı okunuş şekilleri de şöyledir: Bazı Medinelî kâri’ler (يَخِصِّمُونَ) , bazı Mekkeli ve Basralılar (يَخْتَصِمُونَ), bazı Kûfeli kâri’ler

⁴² en-Neml, 27/66

⁴³ el-Bakara, 2/72

⁴⁴ Tefe‘ül babındaki (تَدَخَّرَجُ ، تَدَهْوَرُ) fiilleri de, adı geçen kurallar gereği (إِدْخَرَجُ ، إِدْهَوَرُ) şeklini alabilirler. Ancak bu fiillerin yaygın kullanımları olmadığından kaynaklarda bunlar hakkında cümleye rastlayamadığımızdan örnek veremiyoruz. Bkz. Sa‘îd b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî, *el-Mûcezz fi Kavâ‘idi’l-Arabîyye*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1424/2003, I, 414.

⁴⁵ Yâsîn, 36/49.

⁴⁶ es-Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Kesf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur‘ân*, Thk. el-İmâm Ebû Muhammed b. ‘Aşûr, Nşr. Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî. Beyrut 1422/2002, VIII/130.

(يَحْصِمُونَ) ve diğer bazı Kûfeli kârî'ler ise Mushaf'taki bizim de verdiğimiz (يَحْصِمُونَ) şeklinde okumuşlardır.⁴⁷

2- ﴿أَمْنٌ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ﴾ : “Yoksa birisi götürmezse gidemeyen mi uyulmağa daba layıktır? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?”⁴⁸

Buradaki (يَهْدِي) fiilinin aslı (يُهْتَدِي) tarzındadır. Ancak te (ت) dâl (د) 'a idgâm edilmiş ve Âsım kıraatine göre hâ (ه) harfi iki sâkin yan yana geldiğinden kesre ile hareketlenmiştir. Dolayısıyla (يَهْدِي) şekli ortaya çıkmıştır.⁴⁹

3-İfti'âl ve infî'âl bablarındaki bazı ecveflerin mazi meçhulleri kural dışı olarak yapılır.

Bilindiği gibi ecvef sülâsi fiillerin meçhulleri, gayr-i kıyâsi olarak yapılır. Bunun sebebi de sondan bir önceki harf olan ayne'l-fiil'in hareke kabul etmemesidir. Aynı durum bazı mezîd bablar için de geçerlidir. Sondan bir önceki harf kesre olduğunda problem yoktur. Ancak ecvef fiillerde olduğu gibi sondan bir önceki harf illetten dolayı kesre alamaz. Bundan dolayı mezkûr hareke makabline aktarılır. Bu durumda nahivciler, bütün babların hemzesinin damme ile başlaması gerektiğini ifade ederken sadece ifti'âl (اِفْتِعَال) ve infî'âl(اِنْفِعَال) bablarındaki bazı ecvefleri bundan müstesna tutmuşlardır.

Ecvef durumu ifti'âl (اِفْتِعَال) ve infî'âl (اِنْفِعَال) bablarında اِعْتَادَ, اِخْتَارَ ve اِنْقَاسَ örneklerinde görüldüğü üzere sülâsi olan قَالَ ve بَاعَ fiilleri gibi illet harfleri ilâl yapıp başka her hangi bir değişiklik yapılmaz. Yani اِعْتَادَ, اِخْتَارَ ve اِنْقَاسَ fiillerinde de ilâl yapıp mezkûr harfler قَالَ ve بَاعَ fiillerinde olduğu gibi sakin bırakılmıştır. Bunlar malum sıgalar için geçerlidir.

Genelde اِنْقَبَدَ ve اِخْتَبَرَ örneklerinde olduğu gibi ifti'âl (اِفْتِعَال) ve infî'âl (اِنْفِعَال) bablarının mazi meçhulü gayr-i kıyâsi olarak yapılır. Nasıl sülâsi اِنْقَبَدَ, اِخْتَبَرَ

⁴⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX/451; İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr* adlı eserinden ilgili kıraatlerin okunuş şekillerini Arapça orijinalinden veriyoruz: Bkz. Şemsü'd-Din Ebu'l-Hayr İbnu'l-Cezerî. Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, nşr. el-Matba'atu'l-Kübrâ, trsz., yrsz. II, 354:

فَقَرَأَ حَمْرُهُ بِفَتْحِ الْبَاءِ، وَإِسْكَانِ الْحَاءِ وَتَخْفِيفِ الصَّادِ، وَقَرَأَ أَبُو جَعْفَرٍ كَذَلِكَ إِلَّا أَنَّهُ بِشَدِيدِ الصَّادِ فَيَجْمَعُ بَيْنَ سَاكِنَيْنِ، وَقَرَأَ ابْنُ كَثِيرٍ وَوَرِثُ كَذَلِكَ إِلَّا أَنَّهُ بِإِخْلَاصِ فَتْحِ الْحَاءِ. وَأَنْفَرَدَ ابْنُ مَهْرَانَ بِذَلِكَ عَنْ رَوْحِ فَلَمْ يُوَافِقْهُ أَحَدٌ مِنَ الْأَيْمَةِ عَلَيْهِ، وَقَرَأَهُ يَعْقُوبُ وَالْكَسَائِيُّ وَخَلْفٌ وَابْنُ ذَكْوَانَ، وَخَفِصٌ كَذَلِكَ إِلَّا أَنَّهُ بِكَسْرِ الْحَاءِ. وَاخْتَلَفَ عَنْ قَالُونَ وَأَبِي عَمْرٍو وَهَشَامِ وَأَبِي بَكْرٍ فَأَمَّا قَالُونَ فَتَقَطَّعَ لَهُ الدَّائِي فِي جَامِعِ الْبَيَانِ بِإِسْكَانِ الْحَاءِ فَقَطَّ كَأَبِي جَعْفَرٍ، وَهُوَ الَّذِي عَلَيْهِ الْعَرَابِيُّونَ قَاطِبَةً.

⁴⁸ Yûnus 10/35.

⁴⁹ Ebû İshâk ez-Zeccâc, İbrahim b. es-Sirrî b. Sehl, *Me'ân'ül-Kur'ân ve i'râbuhû*, Beyrut, 1408/1988, III, 19; ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Murtaza, *Tâc'ul-Arûs min Cenâbir'il-Kâmûs*, Kâhire 1306, XXXII, 292.

طير ve قيد fiillerinde kesre yapılması gereken illet harfleri sakin bırakılıp hareketleri makabline havale edildi ise إختير ve إنقيد fiillerinde de aynı durum geçerlidir.⁵⁰

Ancak ecvef bir fiilin ifti'âl (إفتعال) ve infî'âl (إنفعال) bablarından mazi meçhulü gayr-i kıyâsî olarak yapılsa da bunun da istisnaları vardır. Meselâ أجتوروا, أعتنوا, أعتنوا, أعتنوا ve أعتنوا fiilleri söz konusu bablardan geldikleri halde normal olarak meçhul yapılır.

Halil b. Ahmed bunların farklı yapılmasının sebebini müşareket anlamına bağlamıştır.⁵¹ İbnü Ali el-Mısri ise ifti'âl (إفتعال) ve infî'âl (إنفعال) bablarının dışında kıyas geçerlidir derken, o da ecvef olan ifti'âl (إفتعال) ve infî'âl (إنفعال) bablarının meçhulünü إختير ve إنقيد şeklinde yapar.⁵²

İfti'âl (إفتعال) ve infî'âl (إنفعال) bablarına gelince bunların en meşhur örnekleri olan إختار , إعتاد ve إنقاس fiillerinin sonu sülasi nakıs fiillere benzemektedir. Meselâ, إختار fiilinin sonunun تار fiilinden; إعتاد'ın تاد'den; إنقاس'ın قاس'den hiçbir farkı yoktur.⁵³ Bu cümleden olarak bunların meçhulü de aynen تار , تاد ve قاس'deki gibi yapılır. Yani genel kurala göre أفعل ve أفعل değil de إختير ve إنقيد şeklinde yapılır.⁵⁴

Asıl problem ise illet harflerinin sakin yapılp hareketlerinin makabline verildikten sonra ilk harfin/hemzenin dammeli veya kesreli okunup okunmayacağıdır. Bu konuda Necmüddin el-Esterabâdî İfti'âl (إفتعال) ve infî'âl (إنفعال) babları dışındakilerin hemzelerinin, أفيم ve أفيم örneklerinde görüldüğü gibi, genel kurala göre; إختير ve إنقيد fiillerinin hemzelerinin ise bunun hilafına olduğunu ifade eder.⁵⁵

Sonuç olarak, sadece ifti'âl (إفتعال) ve infî'âl (إنفعال) bablarından olan إختار , إعتاد ve إنقاس fiillerinin mazi meçhullerinin, gayr-i kıyâsî olarak; إختير ve إنقيد şeklinde olması, okunuşta kolaylık sağladığından ötürü evla kabul edilmiştir.

⁵⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, 347. İbn Usfür, *el-Mümtiu'l-Kebîr fi't-tasrîf*, Mektebetü Lübnân 1996, I, 308.

⁵¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, 347. İbn Usfür, *el-Mümtiu'l-Kebîr fi't-tasrîf*, I, 308.

⁵² İbn Ali el-Mısri, *Tendihü'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi âlfeti İbn Mâlik*, thk: Abdurrahman Ali Süleyman, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Beyrut 2008, II, 600.

⁵³ İbn'us-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûlü fi'n-nahv*, thk: Abdü'l-Hüseyn el-Fetîlî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, ts. III, 282.

⁵⁴ İbn'us-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-nahv*, III, 282.

⁵⁵ el-Esterabâdî, Necmüddin, *Şerhu şâfiyeti ibn'l-Hacîb*, thk: Muhammed Nûr'l-Hasan ve dğr. Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1975, III, 155.

I-Tefe“ül ve Tefâ“ül Bablarındaki Kuralsız Bazı Değişiklikler

Muzari fiillerin başında iki te (ت) bir arada bulunduğu iki seçenek söz konusudur.⁵⁶ Birinci seçeneğe göre fiil, olduğu gibi; ikincide ise baştaki iki te (ت)’den ikincisi düşürülerek okunur.

Şimdi her iki seçenek için orijinal metinler üzerinde önce birinci okuyuş ile ilgili orijinal metinler:

1- ﴿إِنَّ الدِّينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا﴾: "Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra da istikamet üzere olanlara, melekeler, ölümleri anında: "Korkmayınız... " diyerek inerler.⁵⁷

Görüldüğü üzere (تَتَنَزَّلُ) fiilinin başında iki te (ت) vardır ve hiç bir değişiklik yoktur.

2- ﴿تَتَخَفَى حُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾: Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar.⁵⁸

Burada da bir önceki örnekte görüldüğü gibi (تَتَخَفَى) fiilinin başında da iki te (ت) vardır ve hiç bir değişikliğe uğramamıştır.

İkinci kullanım şekli ile ilgili bazı örnekler şunlardır:

1- ﴿تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ﴾: Melekeler ve Ruh, Rablerinin izniyle o gecede her iş için iner de iner⁵⁹

2- ﴿هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ﴾: Şeytanların kime indiğini size haber vereyim mi? de. Onlar, günahkâr iftiracıların hepsine iner.⁶⁰

Yukarıda verilen iki örnekte de görüldüğü üzere (تَنَزَّلُ) fiilinin başından ikinci te (ت) düşürülmüştür.

﴿وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ﴾: Andolsun ki siz, ölümlerle yüz yüze gelmeden önce onu temenni ederdiniz.⁶¹

⁵⁶ Sibeveyh, *el-Kitabu*, IV, 476.

⁵⁷ Fussilet 41/30.

⁵⁸ es-Secde 32/16

⁵⁹ el-Kadr 97/4

⁶⁰ eş-Şu'arâ' 26/221-222. el-İcî eş-Şafii, Muhammed b.Abdurrahman b. Muhammed b. Abdillâh el-Hasenî ve'l-Huseynî, *Tefsiru'l-İcâ Câmi'ul-Beyân fî Tefsir'ül-Kur'an*, nşr. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004, III, 203.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/143

Bu örnekte de (مَمْنُونٌ) fiilinin başından ikinci te (ت) düşürülerek okunmuştur.

III- Haiye (حَيِي) ve ‘Ayiye (عَيِي) Fiillerindeki Değişiklikler

Bir farklılık da (حَيِي) fiilinin muzarisinde veya bazı mezidlerinin mâzisinde ya da bazılarının muzarisinde görülmektedir. Zira bilinen şudur ki vâvî olan nâkıs lar elif (ل) ile yazıldığı halde, Yâî nâkıs lar elif-i maksûre (ى) ile yazılır. Burada söz konusu edilen fiiller bu kurallara uymamaktadır. Şöyle ki, bir kelimenin son harfî yâ olup sondan bir önceki harfî meftuh bir yâ olursa iki yâ'nın sonda toplanması hoş karşılanmadığından bu yâ elif şeklinde yazılır:⁶²

(أَحْيَا) - (أَعْيَا) - (استَحْيَا) - (هُوَ يَحْيَا) - (أَنْتَ تَحْيَا) - (نَحْنُ نَحْيَا) Bu son üç fiil mâziye örnek; ilk üç örnek ise yalın üçlünün muzarisinin kısmen çekimli⁶³ şeklidir.

Şimdi bu durumu orijinal bazı metinler üzerinde durmak ve incelemek yerinde olacaktır.

1- إنه يحيا سعيداً، ويقتل شهيداً، ويدخل الجنة - O (insan) mutlu yaşar, şehit düşer ve Cennete girer⁶⁴.

Burada Hadis-i Şerifteki (يحيا) fiilinin elifle yazılmış olması onun bu grup fiillerden olduğunu gösterir.

2- كَذَلِكَ الْقَلْبُ يَحْيَا بِالْقُرْآنِ بَعْدَ أَنْ كَانَ مَيِّتًا بِالْجَهْلِ. - Kalp böyledir: Cebaletle öldükten sonra Kur'ânla hayat bulur⁶⁵.

Bu ifade de (يحيا) fiili görüldüğü gibi elifle yazılmıştır.

⁶² Önceden Kur'ân-ı Kerim'de isim olan “Yahya”nın elif-i maksûre ile bu şekilde (يَحْيَى), fiil olan “yahyâ”nın elifle şu şekilde yazıldığını (يَحْيَا) biliyor ve söylüyordum. Kur'ân-ı Kerimde yaptığım araştırmada hepsinin isim olan (يَحْيَى) gibi elif-i maksûre ile yazılı olduğunu görünce şaşırđım. Herhalde bu Osman Hattından kaynaklanıyor, dedim. Aynı incelemeyi tefsirlerde yapınca, hepsinin verilen âyet bölümlerinde elifle yazılı olduğunu görünce Allah'a şükrettim. Ancak Mushaf'ta olmayan bir örneği tefsirde yazılan şekliyle vermek, uygun olmayacağını düşünerek örnekleri Mushaf dışından tesp ite çalıştık.

⁶³ Kısmen çekim, denilince bazı sığalarda kurala uyulduğu bazılarında ise uyulmadığı durumlar kastedilmiştir. Meselâ (أَحْيَا) kelimesi'nde “elif” ile yazıldığı halde (يَحْيَى) de “yâ” ile yazılmıştır.

⁶⁴ el-Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 260; Muhammed b. Sâlih Muhammed el-'Usaymîn, *Şerhu's-Sefriniyye - ed-Durret'ul-Mudîyye fi 'Akdi'l-Firkat'il-Meredîyye*, nşr. Dâr'ul-Vatan li'n-Neşr, Riyad, 1426, I, 607.

⁶⁵ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Babru'l-Mubît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemîl, nşr. Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420, VI, 553.

لعمري لقد أحيَا الشَّرِيعَةَ علمه ولولاه أضحي رسمها وهُوَ دائر

Andolsun ki onun ilmi şeriatı ihya etti.

Eğer o olmasaydı yazızsı söner giderdi⁶⁶

Burada ise if'âl babından mâzi fiil olan (أَحْيَا) kelimesi de aynı kökten olması dolayısıyla aynı uygulamayla elifle yazılmıştır.

3- يعيش المرء ما استحيًا بخير ويبقى العود ما بقي اللحاء

İyilik yaparak yaşamak istediği sürece kişi yaşar.

Kabukları durduğu sürece de ağacın dalı canlı kalır⁶⁷.

Bu kökün üçüncü örneğinde de istif'âl babından mâzi olan (استحيًا) fiilinin aynı şekilde elif ile yazıldığı görülmektedir.

Şimdi ise (عَيَّى) fiilinin vâvî nâkıs olmadığı halde kullanılan bazı mezidlerinin kural dışı elifle kullanılmasını orijinal bazı metinler üzerinde görüp incelemek yerinde olacaktır.

1- أَعْيَا أَقْتِرَافُ الْكَذِبِ الْمَقْرُوفِ تَقْوَى التَّقِيِّ وَعَمَّةُ الْعَفِيفِ

Tiksinilen yalaman söylenmesi, takva sahibinin

Takvasını ve iffetlinin iffetini yormuştur⁶⁸.

2- كَلَامُهُ سُبْحَانَهُ قَدِيمٌ أَعْيَا الْوَرَى بِالنَّصِّ يَا عَلِيمٌ

Sübhân Allah'ın Kelâmı kadîmdir. Metniyle O

İnsanlık ve cin âlemlerini âciz bıraktı ey allâme!⁶⁹

Bir önceki konuda görüldüğü üzere if'âl babından mâzi fiil olan bu ve yukarıdaki her iki örnekteki (أَعْيَا) fiilinin de kural dışı olarak elifle yazıldığı görülmektedir.

⁶⁶ İbni Asâkîr, Sikatu'd-Dîn, Ebu'l-Kâsim Ali b. el-Hasan b. Hibetullah, *Tebyînu Kizbi'l-Mufterî...* nşr. Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1404, s. 187.

⁶⁷ Abdülaziz b. Faysal er-Râcihî, *Kam'u'd-Decâile*, Riyat, 1424, s. 67

⁶⁸ Beyit, Ru'be'ye nisbet edilir. Ancak Ru'be'nin divanında rastlayamadık. Bkz. Ebû Ubeyde et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsenna, *Mecazî'l-Kur'an*, thk. Fuat Sezgin, Mektebetü'l-Hancı, Kahire h. 1381, I, 205; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, XII, 59.

⁶⁹ es-Sefârîni, Şemsuddîn, Ebû'l-Avn Ahmed b. Sâlim, *Levâmi'u'l-Envâr el-Behiyye*, Dimeşk 1402/1982, I,130.

IV- Hâle (إِحَالٌ) -Yehâlû (يَحَالُ) Fîilinin Mütakellim Vahdesinin (Birinci Tekil Şahsının) Farklı Kullanılması

Bilindiği üzere bu fiilin birinci tekil şahsı kural olarak (أَحَالٌ) olmalıydı. Ancak er-Radî'nin eş-Şâfiye şerhinde “sadece (إِحَالٌ) kelimesinin hemzesini kesreli okumak, fethalı okumaktan daha yaygın ve daha fasihdir”, denilmektedir.⁷⁰

Şimdi bunları yine orijinal metinler üzerinde görmek ve incelemek yerinde olacaktır. Örneğin:

أَرْجُو وَأُمَلُّ أَنْ تَدُنُو مَوَدَّتْهَا، وَمَا إِحَالٌ لَدِينَا مِنْكَ تَنْوِيلٌ

Sengilinin sevgisinin yaklaşmasını rica eder umar dururum.

Bizim yanımızda senden bir nasibimizin bulunduğunu sanmıyorum.⁷¹

فَغَبِرَتْ بَعْدَهُمْ بَعِيشٌ نَاصِبٌ وَإِحَالٌ إِيَّيَّ لَاحِقٌ مُسْتَتِيعٌ

Bu yüzden ben yorucu bir yaşayışla kala kaldım.

Sanırım ben sonradan gelen sona kalmış biriyim.⁷²

Görüldüğü üzere verilen her iki beyitte de (إِحَالٌ)'nun hemzesi kesre ile okunmuştur.

إِحَالٌ Kelimesi, zan ifade ettiği gibi bazen de yakîn (kesin bilgi) ifade ettiği görülür:

إِحَالٌ الظَّلْمَ بَغِيضًا إِلَى النُّفُوسِ الْكَرِيمَةِ.

Haksızlığın erdemli kişilere sevimsiz olduğunu bilirim.⁷³

II- İstif'âl Babındaki Kuralsız Bazı Değişiklikler

Şimdi bir başka fiili yine orijinal metinler üzerinde görmek ve incelemek yerinde olacaktır. Örneğin:

⁷⁰ el-İsterâbâdî, Muhammed b. el-Hasan er-Radî, *Şerhu Şâfiyeti' İbn el-Hâcib*, Lübnan, 1395/1975, s.141.

⁷¹ Beyit, Ka'b b. Züheyr (ö.24/645)'e aittir. Bkz. Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattab el-Kureşî, *Cemberetu Eş'ari'l-Arab fi'l-cabiliyye ve'l-İslâm*, thk. Ali Muhammed Bicavi, Dâru Nehdati Mısır, Kahire, trs., I, 638; İbn Mâlik et-Taî, Ebû Abdullah Cemalüddin, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, nşr. Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, yrsz., trsz. II, 557.

⁷² İbn-i Hişâm, Abdullah b. Yûsuf Cemalüddin, *Muğni'l-Lebib*, Dimeşk, 1985, s. 305.

⁷³ Abbas Hasan, *en-Nabvu'l-Vâfi*, nşr. Dâru'l-Me'âruf, yrsz., II, 19.

﴿ فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴾: Artık Yecüc ve Mecüc onu ne aşabildiler ve ne de delip geçebildiler.⁷⁴

Bu âyetteki (اسْتَطَاعُوا) fiilinin aslı bilindiği üzere (اسْتَطَاعُوا) şeklindedir. Te (ت) ile tâ (ط)‘nın mahreçleri birdir. İkisi bir araya geldiğinden ve telaffuzun hafiflemesi için te (ت) düşürülerek âyetteki (اسْتَطَاعُوا) şeklini almıştır. Araplar bazen telaffuzu hafifletmek için diğerinden farklı olarak tâ (ط)‘yı düşürerek فَمَا (اسْتَطَاعُوا) şeklinde de okumuşlardır. Ancak bu telaffuz şekli ile kıraat caiz değildir. Daha farklı şekillerde okuyanlar da vardır.⁷⁵

SONUÇ

Arapçada bazı bablar kurallı olarak değişikliğe uğrayabilmektedir. Bu değişikliklerden bir kısmı zorunlu (vücûben) hükmünü taşıırken bir diğer kısmı isteğe bağlı (cevâzen) hükmünü alır.

Bazı bablarda ise bu değişiklikler kural dışı (şâz) hükmünü taşır.

Bu makalede, Arapçayla ilgilenen her seviyedeki ilim erbabının, bablardaki sözü edilen değişiklikleri; örnekleri ve kaynakları ile birlikte bir arada bulabilecekleri düşüncesi bizi mutlu etmektedir.

⁷⁴ el-Kehf,18/97.

⁷⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXXII, 292; ez-Zeccâc, İbrahim b. es-Sirrî b. Sehl, Ebû İshâk, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbubû*, Beyrut, 1408/1988, III, 312.

KAYNAKÇA

- Abbas Hasan, *en-Nabvu'l-Vâfi*, nşr. Dâru'l-Me'âruf, yrsz.
- Abdülaziz b. Faysal er-Râcihî, *Kam'u'd-Decâcile*, Riyat, 1424.
- Ahmed Muhtâr Abdu'l-Hamîd Omer, *Mu'cemu'l-Lügati'l-Arabîyyeti'l-mu'âsıra*, yrsz., 1449/2008.
- el-Buhârî, *es-Sabîh*, Megâzî, Mekke:
- Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Abdi'l-Ganî' b. Muhammed Hayyât, *Mâ Yecibu en Ya'rifebû'l-Müslimu 'an Dînihî*, er-Riyasetu'l-Amme li İdâreti'l-Buhusi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-da'veti ve'l-irşad, trsz. yrsz.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Babru'l-Mubît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemîl, nşr. Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1420.
- Ebû İshâk ez-Zeccâc, İbrahim b. es-Sirrî b. Sehl, *Me'ân'ül-Kur'an ve i'râbuhû*, Beyrut, 1408/1988.
- Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Fâik fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Lübnan.
- Ebû Ubeyde et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsenna, *Mecazî'l-Kur'an*, thk. Fuat Sezgin, Mektebetü'l-Hancı, Kahire h. 1381.
- Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattab el-Kureşî, *Cemberetu Es'ari'l-Arab fi'l-cabîlyye ve'l-İslâm*, thk. Ali Muhammed Bicavi, Dâru Nehdati Mısır, Kahire, trs.
- Eren, Cüneyt, *Tefsîre Giriş, Külli Kaideler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Kur'an Metninin Dil ve Üslûb Özellîği*, Rağbet Yayınları, 2014.
- el-Esterabâdî, Necmüddîn, *Şerhu şâfiyyeti ibn'l-Hacîb*, thk: Muhammed Nûr'l-hasan ve dğr. Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1975.
- el-Gâmîdî, Sa'îd b. Nâsır, *Hakîkatu'l-Bide'i ve Abkâmuhâ*, Mektebet'ur-Ruşd, Riyâd trsz.
- el-Hâkim, *el-Mustedrek*, Mekke, 1427.
- el-Huraşî, el-Mâlikî, Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh, *Şerhu Muhtasari Halîl lil-Huraşî*, Beyrut trsz.
- İbn Ali el-Mısırî, *Tevdîbu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi âlifeti İbn Mâlik*, thk: Abdurrahman Ali Süleyman, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Beyrut 2008.

- İbn Fâris, Ebü'l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibü fî Fıkhi'l-Lügati'l-Arabiyeti ve Mesâlihâ ve Sünenü'l-Arabi fî Kelâmihâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdullah Cemalüddin, *Şerhu'l-Kâfîyeti's-Şâfiye*, nşr. Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, yrsz., trsz.
- İbn Usfûr, *el-Mümtiu'l-Kebîr fi't-tasrîf*, Mektebetü Lübnân 1996.
- İbn'us- Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûlü fi'n-nabv*, thk: Abdül-Hüseyn el-Fetîlî, Müessesetu'r-risâle, Beyrut, ts.
- İbni Asâkir, Sikatu'd-Dîn, Ebu'l-Kâsim Ali b. el-Hasan b. Hibetullah, *Tebyînu Kizbi'l-Mufterî*, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1404.
- İbn-i Hişâm, Abdullah b. Yûsuf Cemalüddîn, *Muğni'l-Lebîb*, Dimeşk, 1985.
- İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hâmid 'Abdu'l-Kâdir ve Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, Mu'cemu'l-Lügati'l-'Arabiyyeti bi'l-Kâhire, Dâru'd-Da've, y. y,
- el-Îcî eş-Şafî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdillâh el-Hasenî ve'l-Huseynî, *Tefsîru'l-Îcî Câmî'ul-Beyân fî Tefsîr'il-Kur'an*, nşr. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004.
- el-İsterâbâdî, Muhammed b. el-Hasan er-Radî, *Şerhu Şâfiyet'i İbn el-Hâcib*, Lübnan, 1395/1975.
- Kannûcî, *el-Bülğâ fi' Üsûli'l-Lügâ*, (tah. Nezir Muhammed Mektebî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddîn, *el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubu'l-Misriyye, Kahire 1963.
- Muhammed b. Sâlih Muhammed el-'Usaymîn, *Şerhu's-Sefrinîyye – ed-Durret'ul-Mudîyye fî 'Akâdi'l-Firkat'il-Meredîyye*, nşr. Dâr'ul-Vatan li'n-Neşr, Riyad, 1426.
- Muhammed Abdul'azîz en-Neccâr, *Diyâu's-Sâlik ilâ Evdabi'l-Mesâlik*, Müessesetu'r-Risâle, 1422/2001, yrsz.
- Nişvân b. Sa'îd el-Himyerî el-Yemenî, *Şemsu'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arab mine'l-Kelûm*, Beyrut, 1999/1420.
- Sa'îd b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî, *el-Mûcezz fî Kavâ'idi'l-Arabîyye*, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, 1424/2003.

- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. el-İmâm Ebû Muhammed b. 'Aşûr, Nşr. Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî. Beyrut 1422/2002.
- es-Sefârînî, Şemsuddîn, Ebû'l-'Avn Ahmed b. Sâlim, *Levâmi'u'l-Envâr el-Behiyye*, Dimeşk 1402/1982.
- Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman, *el-Kitâb*, Thk. 'Abdusselam Muhammed Harun, Kâhire 1408/1988.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi, *el-Kitâbu* thk. Abdüsselam Muhammed Harun: Dâr'ul-Cîl, Beyrut. trsz.
- Süyutî, *el-Müçbir*, Dârü'l-Hadîs, Kahire, 2010.
- Şemsü'd-Din Ebu'l-Hayr İbnu'l-Cezerî. Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kurââtî'Aşr*, nşr. el-Matba'atu'l-Kübrâ, trsz., yrsz.
- et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, Tahkik: Hamdi b. Abdulmecid, Mektebetu'l-ulûm ve'l-hikem, Musul, 1404/1983, XXII, 156.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyan fi te'vâli'l-Kur'ân*, yrsz. 1402/1982.
- et-Temîmî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm, Ganîm b. 'Abbâs b. Ganîm, Dâr'ul-Vatan, 1418/1997.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Murtaza, *Tâc'ul-Arûs min Cevâbir'il-Kâmûs*, Kâhire 1306.
- ez-Zeccâc, İbrahim b. es-Sirrî b. Sehl, Ebû İshâk, *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, Beyrut, 1408/1988.
- ez-Zubeydî, Ebu'l-Feyz, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Huseynî Mulakkab bi Murtezâ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, yrsz, trsz.